

Una reflexió sobre les filosofies neoconservadores de la història: Fukuyama i Huntington*

Joan LARA AMAT Y LEÓN

Seminari de Filosofia Política de la Universitat de Barcelona

RESUM: Aquest escrit és una reflexió sobre les propostes teòriques de Francis Fukuyama (*La fi de la història*) i Samuel P. Huntington (*Xoc de civilitzacions*), les quals han tingut una gran influència en el pensament filosòfic polític actual. Aquestes dues visions sobre la història aparentment contradictòries (trionfalisme *versus* amenaça) han complert amb la funció d'omplir l'espai deixat en l'imaginari polític com a conseqüència del final de la guerra freda. L'interès principal d'aquests discursos no radica en la veracitat o no dels seus plantejaments (difícilment contrastables), sinó en la seva eficàcia a l'hora de simplificar i delimitar el *pensable*, i establir els termes del que *ha de ser* un debat filosòficopolític o metapolític. Acceptar sense crítica aquests discursos, excessivament autocomplaents, té l'efecte pervers de fer-nos descendir del *logos* al *mite*. D'aquest retrocés tracta el present escrit.

PARAULES CLAU: neoconservadorisme, conservadorisme, neoliberalisme, filosofia de la història, filosofia política, cultura, ideologia, Francis Fukuyama, Samuel P. Huntington.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta és una reflexió sobre el pensament neoconservador i les propostes teòriques de Francis Fukuyama (*La fi de la història*) i Samuel P. Huntington (*Xoc de civilitzacions*) en el context dels esdeveniments contemporanis, ja que aquestes propostes han tingut una gran influència en el pensament filosòfic polític actual. Aquestes dues visions sobre la història aparentment contradictòries (trionfalisme *versus* amenaça) han complert amb la funció d'omplir l'espai deixat en l'imaginari polític com a conseqüència del final de la guerra freda. L'interès principal d'aquests discursos no radica en la veracitat o no dels seus plantejaments (difícilment contrastables), sinó en

* Agraïixo els comentaris dels meus companys del Seminari de Filosofia Política de la Universitat de Barcelona i del Departament de Filosofia del Dret, UB, així com l'espai de debat al voltant de les jornades sobre «El rerefons filosòfic del conservadorisme i del neoconservadorisme», organitzades per la Secció de Filosofia i la Càtedra Ferrater Móra de Pensament Contemporani de la Universitat de Girona.

la seva eficàcia a l'hora de simplificar i delimitar el *pensable* i establir els termes del que *ha de ser* un debat filosòficopolític o metapolític. És per aquesta raó que acceptar sense crítica aquests discursos, excessivament autocomplaents, té l'efecte pervers de fer-nos descendir del *logos* al *mite*. D'aquest retrocés tracta el present escrit.

2. SOBRE EL CONCEPTE DE NEOCONSERVADORISME

Neoconservadorisme és una denominació que s'ha estès a pesar de la seva aparent contradicció en els termes, com també succeeix amb l'expressió *nova dreta*,¹ ja que normalment les paraules *nou* i *conservadorisme* (o *dreta*) no acostumaven a anar juntes, i el conservadorisme solia reivindicar un passat (definit en els seus termes) i rebutjava la novetat encarnada en la modernitat i el liberalisme. Succeeix el mateix amb una altra de les expressions que s'han utilitzat per a fer referència a aquest tipus de política, la *revolució conservadora*;² aquesta denominació es va fer popular arran del triomf de Ronald Reagan en les eleccions de 1980. També se'ls ha denominat *contra-revolucionaris*, per oposar-se a les revolucions populars del tercer món; de fet, van donar suport als paramilitars de la *contra* nicaragüenca i a diversos grups d'aquest tipus. I *reaccionaris* per oposar-se a la recerca de la justícia social, ja sigui en forma de socialisme o de socialdemocràcia.

Al principi, la denominació de neoconservadors (creada per l'esquerra) va ser rebutjada pels nous conservadors, fins que Irving Kristol la va assumir en l'eslògan que de tantes vegades repetit s'ha convertit en la definició del neoconservadorisme: «Un neoconservador és un liberal assaltat per la realitat.»³ Però, malgrat els dubtes sobre la idoneïtat del terme o de la definició de Kristol, la veritat és que el neoconservadorisme existeix i fa coses en el món. Per això, neoconservadorisme ens serveix per a denominar un tipus de *persuasió*⁴ política hegemònica que ha reunit suports suficients i que ha fet i està duent a terme canvis radicals en la política, l'economia, el dret i la cultura, amb fortes implicacions a tot el món.

D'altra banda, no és possible pensar el conservadorisme nord-americà com una simple transposició de l'europeu. En primer lloc, perquè li falta la matèria primera històrica i social per a un conservadorisme d'iguals condicions. Només cal recordar que, segons l'*excepcionalisme* estatunidenc, a aquest país li ha mancat un substrat premodern; per aquesta raó no existeix una època feudal a enyorar, ni sobretot una classe aristocràtica que pugui reivindicar un passat gloriós d'estil feudal. Els neoconservadors, quan fan referència a la història dels Estats Units, es remunten a l'esperit dels *pares fundadors*, però no més enllà. En aquest relat, la població anterior a l'arribada dels colons anglesos no compta, ja que són considerats *pobles sense història*.

1. Terme que, a Europa, fa referència a la dreta més extremista dels neopopulismes.

2. Amb fortes evocacions al moviment de regeneració de la cultura política conservadora de l'Alemanya de la República de Weimar que desembocaria en el nazisme.

3. La paraula liberal del context anglosaxó equivaldria a progressista en l'europeu.

4. «Persuasió» és utilitzat com a caracterització del neoconservadorisme per Kristol (1999, p. ix).

D'altra banda, hem de pensar que a Europa l'oportunitat d'un conservadorisme radical autònom es va perdre després de les guerres mundials, ja que la seva base material va ser devastada dues vegades consecutives. A aquesta *tercera via* (com se li deia a l'època) li va quedar en el terreny de les idees polítiques un *second best*, aliar-se al triomf del liberalisme en l'àrea definida com a occidental. És per això que el conservadorisme, després del període de latència de la postguerra, va ressorgir en la guerra freda amb un nou rostre liberal, i va tenir lloc un renaixement del pensament conservador amb la publicació de nombroses obres d'autors com Russell Kirk, Robert Nisbet, Leo Strauss, Eric Voegelin o Friedrich Hayek (que ja el 1944 havia escrit el seu *Camí de servitud*).

3. EL DISCURS NEOCONSERVADOR

La característica que defineix el neoconservadorisme és la pretensió de gestionar tres pilars ideològics: neotradicionalisme (organicisme identitari), neoliberalisme (el mercat com a model polític) i bel·licisme (hereu de l'anticomunisme). Són objectius en aparença contradictoris, però que el neoconservadorisme administra amb una lògica pragmàtica, buscant l'oportunitat adequada per a cadascun. Per exemplificar aquestes contradiccions, trobaríem en teoria un neotradicionalisme cercador d'essències i un organicisme social que no enllaçaria gaire amb un neoliberalisme individualista, ni el neoliberalisme es manegaria bé amb un bel·licisme que dispararia la despesa pública (militar) i intranquil·litzaria els mercats. Però, en canvi, per exemple, l'agressiva política exterior li permet assegurar-se els «interessos nacionals» i canviar les regles del joc a escala internacional si és necessari, quan el lliure mercat no ha aconseguit els seus objectius. El neoliberalisme serveix per a desarmar els països de la perifèria i permet el manteniment dels termes d'una relació d'intercanvi desigual. I el neotradicionalisme permet donar cobertura ideològica i identitària que legitima la política en termes morals i de justícia, i diferencia el discurs en èpoques electorals, a més d'alimentar una certa il·lusió d'organicitat social, adaptada als temps de la societat postindustrial.

El neoconservadorisme és una ideologia que ha anat desplegant els seus diferents rostres en funció del context polític del moment i només és entès en relació amb ell. La coherència de tots aquests discursos no és teòrica, sinó pràctica. Són diferents ofertes teòriques per a legitimar uns objectius que són comuns i que no es qüestionen. A la dècada dels seixanta, una crítica virulenta a la contracultura d'esquerreres amb una reivindicació de valors conservadors; en els setanta, després de la crisi del petroli, es van iniciar les crítiques a l'estat del benestar i es va anar difonent el discurs neoliberal; els anys vuitanta, amb la pujada de Reagan al poder, van ser l'època de la recuperació de la moral perduda en la guerra de Vietnam i de l'esperit patriòtic, d'àmplies reduccions en les despeses socials, però amb augments de la despesa militar; en els noranta, una apologia del lliure mercat, el neoliberalisme com a model hegemònic, acompanyat del seu apoliticisme i la seva visió tecnocràtica de la política

(avalorativa). I finalment, a partir del 2000, hi ha una certa tornada de la política,⁵ amb la guerra com a motor, amb l'enorme augment del pressupost en defensa i una legitimació de la guerra directa.

El neoconservadorisme és un conservadorisme reconciliat amb el liberalisme, del qual ha extret noves forces. Ha integrat el discurs sobre un lliure mercat lleugerament matisat i ha redefinit la democràcia i la participació política en termes conservadors. Aquest enfocament permet a Nisbet distanciar-se d'un conservadorisme tradicional que, juntament amb el socialisme, seria l'enemic del liberalisme: «Ambdós grups de tradicionalistes —conservadors burkeans i socialistes marxistes— estan obligats a viure sota l'Estat benefactor liberal, el qual els desagrada, encara que sigui per raons diferents, i ambdós grups ideològics duren a terme, com vénen fent ja des de fa temps, guerrilles culturals el futur més obvi de les quals és l'ús del passat per a atacar en i al present.»⁶

Aquestes «noves energies» provenen de discursos elaborats durant el període d'entreguerres (Weber, Schumpeter, Hayek) que han estat represos en finalitzar la Segona Guerra Mundial, al principi com a opcions minoritàries durant l'època de postguerra, en la qual el neoconservadorisme va tenir relacions estretes amb la CIA, a través d'Irving Kristol quan era editor d'*Encounters*, com ell mateix ha reconegut.⁷ I que finalment ha ocupat una posició hegemònica durant l'època republicana de la dècada dels vuitanta i inicis del segle XXI.

Entre les característiques d'aquest corrent cal destacar l'apropiació d'un llenguatge i els símbols de la Il·lustració, enfront de la qual es van aixecar diverses generacions de conservadors tradicionals. Però, enfront de la il·lustració continental, inspiradora de revolucions i utopies polítiques, els neoconservadors es reclamen hereus d'una il·lustració més matisada i respectuosa amb el poder, la *il·lustració escocesa*, la qual reinterpreten (i fins i tot tergiversen)⁸ i fan valedora de la *mà invisible* i de la seva forma de gestionar la política. Però, a més, també hi ha hagut un intent d'apropiació del llenguatge de la pròpia esquerra marxista (com també van fer els conservadors de l'època de la república de Weimar), per exemple amb els termes revolució, ideologia, imperi, imperialisme, internacionalització, capitalisme, els quals han estat vulgaritzats per i per al neoconservadorisme (fins i tot els utilitzen per als títols de les seves publicacions). Per això, Alain Finkielkraut⁹ parla de l'apropiació de la imaginació utòpica que els neoconservadors han fet en revenja a la contracultura dels anys seixanta i que paradoxalment ha passat a reivindicar, des del propi capitalisme, un capitalisme encara no dut a terme, regit pel lliure mercat: una *utopia capitalista*.

5. Per exemple, va ser nomenat director del Banc Mundial Paul Wolfowitz, un teòric polític (per descomptat neoconservador), una cosa impensable, si més no teòricament, als anys noranta, quan l'ideal era el tècnic expert.

6. Nisbet (1995, p. 153).

7. Kristol (1986).

8. Es pot consultar Méndez Baiges (2004) i també Frank (1978, p. 213).

9. Finkielkraut (1982). (Em refereixo al Finkielkraut de l'època en què signava amb Foucault.)

El neoconservadorisme és un tipus de discurs que admet la contradicció interna perquè tracta de donar formes diferents als mateixos objectius. En la dinàmica de *catch-all party* es genera un espectre de discursos suficientment amplis o contradictoris entre si per a captar el major nombre de suports que després es transformin en vots que legitimin les seves accions. Per això Daniel Bell, per exemple, s'ha definit com a «socialista en l'econòmic, liberal en política i conservador en la cultura.»¹⁰ O quan el mateix autor definia la política de Reagan com un hipogrif polític: «D'una banda, defensa un individualisme populista, antielitista i antiautoritari, destacant una sèrie de drets i justificant-los àmpliament en el terreny econòmic, però defensant en el terreny cultural una custòdia moral, basada en “els valors tradicionals”, i una noció poc atractiva de la freda virtut. El Reganismus és un hipogrif polític.»¹¹

Un altre dels seus trets és la transversalitat: no és possible associar-lo en exclusiva només a un partit o ideologia tradicional, ja que ha influenciat tant partits de dreta, el seu camp natural, com sectors de l'esquerra de la tercera via, principalment. Aquesta transversalitat també pot ser entesa com una dretització de l'espectre polític, o, millor encara, com les dues cares de la mateixa moneda. Perquè postulats idèntics han estat utilitzats per a legitimar la guerra de l'Iraq pels membres del *trio de les Açores*: un govern del Partit Republicà als Estats Units, del Partit Laborista a la Gran Bretanya i del Partit Popular a Espanya. Com a prova d'aquesta transversalitat política i de la seva influència a Europa, la frase amb què finalitzen el seu llibre Frachon i Vernet, que ha estat escrit des de França i des de *Le Monde*: «Són altres desafiaments estratègics que exigeixen una resposta d'Europa. Aquesta posseeix molts dels instruments de poder: recursos humans i econòmics, crèdit polític, experiència històrica. Està dotant-se d'un aparell militar. Encara li manca la voluntat política. Tal és el desafiament que els neoconservadors americans han llançat als europeus.»¹²

Podem apreciar una baixada de qualitat i rigorositat dels discursos de l'època de les dècades dels setanta i vuitanta a l'actualitat. Als anys setanta, per exemple, apareixien les obres de Nisbet o de Bell; en canvi, en l'actualitat els referents són Fukuyama o Huntington, que adopten una forma d'assaig *bestsellerià* que busca més influir pel títol que no pas pel contingut. En aquesta retòrica política, es creen «falsos» debats que defineixen els límits de qualsevol discussió posterior i persegueixen monopolitzar el debat polític que és irradiat a través dels mitjans de comunicació; prova d'això és l'eficàcia discursiva de *La fi de la història* de Fukuyama i el *Xoc de civilitzacions* de

10. Nisbet (1995, p. 132).

11. Miliband *et al.* (1992, p. 24).

12. Frachon i Vernet (2006, p. 180). És interessant comprovar l'elogi que rep de Francis Fukuyama (2006, p. 14), que el descriu com «probablement la història [del neoconservadorisme] més equilibrada escrita per no-neoconservadors.» Es pot contrastar aquesta afirmació amb la ressenya que vaig escriure sobre el llibre de Frachon i Vernet: vegeu Lara Amat (2006, p. 122-123).

Huntington, que ha modelitzat el debat en l'aparent oposició entre la tesi de Fukuyama i Huntington, i deixa el ventall de posicionaments a estar favor a de l'un o de l'altre. No es busca un públic erudit, sinó arribar a la majoria silenciosa i apel·lar a posicions simples de blanc/negre, amic/enemic, bo/dolent, en què les zones grises i intermèdies o les matisacions desapareixen en un discurs clar i didàctic i en què només es demana una cosa: l'adhesió incondicional.

4. RETÒRIQUES NEOCONSERVADORES DE LA HISTÒRIA

La fi de la història

Francis Fukuyama, en la seva *La fi de la història*,¹³ proporciona una visió sobre el progrés de la raó aplicada a la política, en concret a la democràcia liberal, definida per la formalitat del vot. Seguint el rastre dels filòsofs de la història del segle xx (Spengler, Toynbee...) i amb referències a la filosofia de la història de Hegel, i del seu intèrpret Kojève, i del model kantianista de la pau perpètua. Una raó política universal en Fukuyama dóna lloc a un sistema de mercat en l'econòmic i de la democràcia formal en el polític. Es presenta aquest model en termes d'un darwinisme del pensament polític, que ha arribat al seu màxim progrés en política i economia del que ha estat capaç la humanitat. Des d'aquesta talaia del final de la història es poden contemplar els pobles que encara han de recórrer camins en la història per a arribar a descobrir aquest final. Segons Fukuyama, és «el final de la història en si: és a dir, l'últim pas de l'evolució ideològica de la humanitat i de la universalització de la democràcia liberal occidental, com a forma final de govern humà.»¹⁴ Encara que no hem de pensar que la utopia del final de la història portarà necessàriament la felicitat al gènere humà, Fukuyama la descriu com una època avorrida, sense art ni filosofia, substituïts pel càlcul tècnic: serà el triomf de la tranquil·litat burgesa, i a més vaticina en les seves paraules finals que «aquesta mateixa perspectiva de segles d'avorriment, al final servirà perquè la història torni a començar.»¹⁵

La importància fonamental de Fukuyama és que va omplir el forat deixat per la caiguda de l'URSS, i sobretot pel discurs en el qual es basava l'oposició amic-enemic, en què l'URSS ocupava l'Imperi del mal, que ha estat substituït per un discurs triomfal del capitalisme. Encara que crida l'atenció que als Estats Units, un país amb una existència tan curta, de tot just dos segles i poc més, s'hagi generat el discurs sobre la clausura de la història.

13. Fukuyama (1990, p. 85-96). Publicat originalment amb el títol «End of history?», a *National Interest*, núm. 16 (estiu de 1989).

14. Fukuyama (1990, p. 85).

15. Fukuyama (1990, p. 96).

Xoc de civilitzacions

En canvi, el plantejament de Samuel P. Huntington a *Xoc de civilitzacions*¹⁶ «s'oposa» a Fukuyama en desplegar un culturalisme amb rostres hobbesià, és a dir, el que defineix les societats és la seva pertinença a una civilització definida per la seva cultura, entesa en el sentit herderià, però el reduccionisme de Huntington les fa semblar *mònades* substantivades, gairebé tancades en si mateixes, i sense influència amb l'exterior, que en permet la fàcil classificació entre amigues i enemigues. L'única interacció rellevant amb l'exterior és el conflicte: es descriu un panorama internacional fosc, en el qual les aliances estan determinades per la cultura a què es pertanyi. Així mateix, en la diada cooperació o conflicte, es decanta gairebé exclusivament cap al conflicte com a essència de les relacions internacionals. Encara que Huntington diu que parla de cultures, acaba fent referència a una visió idealista-idealitzada que es redueix a les religions com a determinant d'una matriu de valors i, per tant, d'una cultura.

Fukuyama versus Huntington?

Aquestes dues visions aparentment contradictòries han tingut i tenen la funció d'omplir l'imaginari polític amb metarelats sobre la història. La seva utilitat no es basa tant en la veracitat o no de cadascun dels plantejaments (difícilment contrastables), sinó a delimitar el pensable, els termes del que ha de ser un debat filosòficopolític o metapolític. Després de la caiguda de l'enemic de l'Imperi del mal, es va donar una perspectiva triomfal amb la finalització de la història i el cant a la caiguda per implosió del bloc soviètic (que en realitat no és mèrit dels Estats Units, sinó de la pròpia URSS). Però uns Estats Units sense enemics van veure com forces internes abans cohesionades contra el *comunisme* van començar a disgregar-se del marc polític, des de la dreta més radical, fins i tot amb actes terroristes; recordem que hi havia hagut atemptats contra edificis governamentals de grups de l'extrema dreta nord-americana. La reinvençió de la figura de l'enemic va anar a càrrec de Huntington, amb la tornada d'uns Estats Units amenaçats per nous enemics, aquesta vegada culturals o religiosos.

Per això calia substituir l'enemic vençut abans que les mirades dels ciutadans es dirigissin a l'interior de la seva política; era necessari plantejar uns escenaris que centressin les discussions polítiques; i en la política exterior, un relat del triomfador que dibuixa un gloriós futur, encara que amb amenaces dels envejosos, ja sigui dels qui encara són a la història o dels qui no pertanyen a la cultura dels liberals.

L'avantatge d'aquest tipus d'interpretacions weberianes de la història i d'aquestes retòriques del final, per al neoconservadorisme, és que transforma la història en una narració de l'èxit moral en la qual, per descomptat per la pròpia definició, al final, a l'ensenyament moral, es troba el propi narrador. Eric Wolf, el 1982, escrivia sobre les narracions històriques per a tots els públics: «Ens han ensenyat, tant en les au-

16. Huntington (2002). Publicat originalment a «Clash of Civilizations?», *Foreign Affairs* (estiu de 1993), p. 22-51.

les com fora d'elles, que existeix una entitat denominada Occident, i que podem pensar en aquest Occident com si fos una societat de civilització independent de, i oposada a, altres societats i civilitzacions. Tanmateix molts de nosaltres vam créixer creient que aquest Occident tenia una genealogia conforme a la qual la Grècia antiga va donar origen a Roma, Roma a l'Europa cristiana, l'Europa cristiana al Renaixement, el Renaixement a la Il·lustració i la Il·lustració a la democràcia política i a la Revolució Industrial. La indústria, creuada amb la democràcia, va produir al seu torn els Estats Units, on van encarnar els drets a la vida, a la llibertat i a la recerca de la felicitat.»¹⁷ Encara que per als neoconservadors la genealogia no es remunta només a l'Atenes de la Grècia clàssica, sinó que es perd en la nit dels temps amb el dilema entre Jerusalem i Atenes.

5. CONCLUSIÓ

Com hem volgut mostrar, el neoconservadorisme és una ideologia que en l'actualitat ocupa una posició hegemònica en l'imaginari polític, que ha arribat al poder als Estats Units i des d'allí ha contribuït a difondre els discursos neoconservadors d'Europa. El neoconservadorisme aglutina diferents tendències, des dels sectors del fonamentalisme protestant, a conservadors, neoliberals i *neocons*, funcionant com un organisme gestor regit per criteris pragmàtics de política interior i exterior, però posant al seu servei diferents ideals, alguns d'ells contraposats, en funció dels contextos històrics i de les necessitats i els requeriments de tàctica política. Aquestes diferents tendències que l'integren guanyen una influència que no tindrien si anessin cadascuna pel seu costat; i, en canvi, amb aquesta forma d'integració tan sols han d'esperar el seu moment idoni. Per això, la racionalitat s'ha de trobar en els objectius, no en les diferents opcions discursives o argumentatives, en les quals trobem una contradicció aparent.

La seva perspectiva majoritàriament culturalista i reduccionista els permet tractar tots els temes fonamentalment com a conflicte dins el món de les idees. Amb aquest tipus de modelització, la cultura dona pas als valors i en extrem a la psicologia. La resta de cultures són descrites com entitats aïllades, homogènies, en les quals regeix una tradició atàvica (amb discriminació de la dona inclosa) i irracionalisme. Aquest tipus de reduccionisme permet imaginar una societat liberal que ha superat contradiccions greus, heterogènies, amb igualtat de sexes, un liberalisme sense tradicions primitives, a la fi un *liberalisme lliure*. En aquest plantejament, hi ha un sistema d'idees normalitzat, el liberal-capitalista, i la resta es mostren com a degeneracions o simplement com a enemics. Això els permet parlar de les «altres cultures» sense necessitat de parlar de les desigualtats socials nacionals i internacionals, i si es refereixen a un determinat acte els permet parlar desconeixent-ne la funció social. Per aquesta raó, es manifesta explícitament un racisme de tipus culturalista.

17. Wolf (2005, p. 17).

Hi ha hagut un desviament del pensament cap a la retòrica: així com durant la guerra freda les idees que s'enfrontaven eren el liberalisme i el marxisme amb discursos elaborats i mútuament criticats, després de la desaparició de l'enemic marxista i la recreació d'un nou enemic cultural, l'integrisme, les obres han radicalitzat la seva forma retòrica en el discurs, possiblement pel desenvolupament dels mitjans de comunicació de masses, que s'han tornat més massius, i també perquè a l'adversari se li ha assignat la condició de bàrbar, és a dir, aquell el parlar del qual és un inintel·ligible so sense raó: *bar-bar...*

L'ombra de Weber acompanya els neoconservadors, una ombra des de la dreta que els serveix per a donar pedigrí a les seves retòriques de la intransigència, l'enfocament culturalista i la religió com a explicativa del funcionament del sistema econòmic-social, un historicisme, les seves anàlisis de la burocràcia estatal, el desencantament del món (racionalitat i pèrdua de religiositat) i un concepte de la democràcia en clau elitista.

La càrrega retòrica que integra el discurs neoconservador ha fet que alguns autors, com José María Mardones,¹⁸ hagin pensat que ens trobem davant la religió del capitalisme, o potser davant una nova teologia política.

BIBLIOGRAFIA

- Actes de les Jornades «El rerefons filosòfic del conservadorisme i del neoconservadorisme»*. Girona. [En premsa.]
- CAMPDERRICH, Ramon (2005). «Política, elitismo y engaño en el ideario neocon: la influencia de Leo Strauss sobre los neocons». *Mientras Tanto* (Barcelona), núm. 95, p. 71-85.
- CAPELLA, Joan Ramon (2007). *Entrada en la barbarie*. Madrid: Trotta.
- ESQUIROL CALAF, Josep Maria (1998). *La frivolidad política del final de la historia*. Madrid: Caparrós.
- FINKIELKRAUT, Alain (1982). *La nueva derecha. (La revancha y la utopía)*. Barcelona: Anagrama.
- FRACHON, Alain; VERNET, Daniel (2006). *La América mesiánica. Los orígenes del neoconservadurismo y las guerras del presente*. Barcelona: Paidós.
- FRANK, André Gonder (1978). «Las teorías de Friedman en Chile: equilibrio a punta de bayoneta». A: *Crítica y anticrítica. Ensayo sobre la dependencia y el reformismo*. Madrid: Zero.
- FUKUYAMA, Francis (1990). «¿El fin de la historia?». *Claves de la razón práctica* (Madrid), núm. 1 (abril), p. 85-96.
- (2006). *After the neocons. America at the crossroad*. Londres: Profile Books.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2002). *¿Choque de civilizaciones?* Madrid: Tecnos.
- KRISTOL, Irving (1986). «Memorias de un guerrero frío». A: KRISTOL, Irving. *Reflexiones de un neoconservador*. Buenos Aires: GEL.
- (1999). *Neoconservatism. The Autobiography of an Idea*. Chicago: Elephant Paperback.
- LARA AMAT Y LEÓN, Joan (2006). «Un neoconservadurismo para Europa». *El Viejo Topo* (Barcelona), núm. 222-223 (juliol-agost), p. 122-123.
- MARDONES, José María (1991). *Capitalismo y religión. La religión política neoconservadora*. Santander: Sal Terrae.

18. Mardones (1991).

- MÉNDEZ BAIGES, Víctor (2004). *El Filósofo y el Mercader. Filosofía, derecho y economía en Adam Smith*. Mèxic: FCE.
- MILIBAND, Ralph [et al.] [comp.] (1992). *El neoconservadurismo en Gran Bretaña y Estados Unidos*. València: Alfons el Magnànim.
- MONSERRAT, Josep [et al.] (2006). «Leo Strauss i els “neocons”: debat filosòfic o polèmica mediàtica». *Trípodos: Revista digital de comunicació* (Barcelona), núm. 19, p. 191-206. <<http://www.tripodos.com>>
- NISBET, Robert (1995). *Conservadurismo*. Madrid: Alianza.
- WOLF, Eric R. (2005). *Europa y los pueblos sin historia*. Mèxic: FCE.